INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA PEDAGOG VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING IJTIMOIY MOSLASHUVGA TA’SIRI

Primqulova Iroda Berdimurodovna

Annotatsiya: Tezisda inklyuziv ta’lim sharoitida pedagog va ota-onalar hamkorligining alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchilar ijtimoiy moslashuviga ta’siri yoritiladi. Hamkorlikning mazmuni, funksiyalari va amaliy shakllari tahlil qilinib, oila va maktab muhitini uyg‘unlashtirishning ahamiyati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, pedagog, ota-onalar hamkorligi, ijtimoiy moslashuv, alohida ta’lim ehtiyojlari, individual yondashuv.

Abstract: The thesis examines the impact of teacher–parent cooperation on the social adaptation of students with special educational needs in inclusive education, and describes its content, functions and practical forms.

Keywords: inclusive education, teacher, parental cooperation, social adaptation, special educational needs, individualized approach.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida har bir bolaning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish, uning sifatli ta’lim olishi uchun teng sharoitlar yaratish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlash muhim pedagogik va ijtimoiy vazifalardan biridir. Inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilarning ehtiyojlari va imkoniyatlari xilma-xilligini inobatga olgan holda ta’lim olishning tengligini ta’minlashga qaratilgan yondashuv sifatida talqin etiladi[1]. Shu nuqtayi nazardan, u nafaqat ta’lim olish imkoniyatini kengaytiruvchi mexanizm, balki shaxsning ijtimoiy moslashuvini ta’minlovchi ijtimoiy-pedagogik tizimdir.

Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari O‘zbekistonda izchil shakllanmoqda. Konstitutsiyada fuqarolarning qonun oldida tengligi hamda ta’lim olish huquqi kafolatlangan[2]; “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda inklyuziv ta’lim alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlar xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun teng imkoniyat yaratishga qaratilgan shakl sifatida belgilangan[3]. Prezidentning PQ-4860-son qarori alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berish tizimini takomillashtirish va inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etish yo‘nalishlarini belgilab berdi[4]. Bola va nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlarini himoya qiluvchi milliy qonunlar[5] hamda O‘zbekiston qo‘shilgan BMTning

[1]UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017; Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. — Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2002.

[2]O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

[3]O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

[4]O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”: PQ-4860-son qaror, 2020-yil 13-oktabr.

[5]O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-139-son, 2008-yil 7-yanvar; O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.

Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi[6] ta’lim muhitini barcha bolalar uchun qulay qilish zaruratini kuchaytiradi. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida esa inson kapitalini rivojlantirish va sifatli ta’limdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida qayd etilgan[7].

Biroq alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolaning maktabga kelishi uning ijtimoiy jihatdan to‘laqonli moslashganini anglatmaydi. Inklyuziya tadqiqotchilari ham uni faqat bolani umumta’lim sinfiga joylashtirish bilan cheklab bo‘lmasligini, bunda maktab madaniyati va amaliyotining o‘zgarishi zarurligini ta’kidlaydilar[8]. Shu sababli inklyuziv ta’lim natijadorligini baholashda akademik ko‘rsatkichlar bilan birga ijtimoiy moslashuv darajasi ham hisobga olinishi lozim. Tezisning maqsadi — pedagog va ota-onalar hamkorligining ijtimoiy moslashuvga ta’sirini nazariy jihatdan asoslash va uning samarali shakllarini aniqlashdan iborat.

Ijtimoiy moslashuv — shaxsning muayyan ijtimoiy muhitga kirib borishi, uning me’yorlari, qadriyatlari va talablarini o‘zlashtirishi hamda o‘z xatti-harakatlarini ularga mos tartibga sola olishi jarayonidir. Bolada u tengdoshlari bilan muloqot qilish, jamoaviy faoliyatda qatnashish, o‘z fikrini ifodalash, mustaqil harakat qilish va o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qilishida namoyon bo‘ladi. L. S. Vigotskiy bola rivojlanishida ijtimoiy muhit va hamkorlikdagi faoliyatning hal qiluvchi rolini ko‘rsatgan[9]; u nuqsonli bola rivojlanishidagi asosiy qiyinchiliklar ko‘pincha ijtimoiy xarakterga ega ekanini, shu bois bunday bolalar tarbiyasida jamoaviy faoliyat va ijtimoiy muhit muhimligini asoslab bergan[10].

Inklyuziv ta’limda asosiy maqsad bolani mavjud muhitga bir tomonlama moslashtirish emas, balki muhitni uning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos tashkil etish orqali faol ishtirokini ta’minlashdir. Bunday yondashuv o‘quvchiga ta’lim jarayonining passiv obyekti emas, balki o‘z rivojlanishining faol subyekti sifatida qarashni taqozo etadi. Individual farqlarni tabiiy holat sifatida qabul qilish inklyuziv pedagogikaning muhim tamoyillaridan biridir[11].

Oila bolaning birinchi va eng uzoq davom etuvchi ijtimoiy muhitidir. Bolaning o‘zini qanday baholashi, boshqalarga munosabati, yordam so‘rash yoki yordam berish ko‘nikmasi, muloqot uslubi va mustaqillikka munosabati ko‘p jihatdan oilaviy tarbiyada shakllanadi. U. Bronfenbrenner ekologik yondashuvida bola rivojlanishiga oila va maktab kabi muhitlarning o‘zaro aloqasi, ya’ni ular o‘rtasidagi uzviylik kuchli ta’sir ko‘rsatishini asoslagan[12]. Agar oilada qo‘llaniladigan tarbiyaviy yondashuv maktabdagi pedagogik yondashuvni to‘ldirsa, bola uchun yagona va izchil muhit yuzaga keladi; axborot almashinuvi sust bo‘lsa yoki talablar bir-biriga zid bo‘lsa, moslashuvda qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Shu sababli inklyuziv ta’limda ota-onaga faqat

---

[6]United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. — New York: United Nations, 2006; O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston Respublikasining nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyaga qo‘shilishi haqida”: O‘RQ-695-son Qonun, 2021-yil 7-iyun.

[7]O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida: PF-158-son Farmon, 2023-yil 11-sentabr.

[8]Dyson A., Millward A. Schools and Special Needs: Issues of Innovation and Inclusion. — London: Paul Chapman Publishing, 2000.

[9]Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.

[10]Лев Семенович Выготский. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика, 1983.

[11]Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. — London: SAGE Publications, 2014.

[12]Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge: Harvard University Press, 1979.

farzandining natijalari haqida ma’lumot oluvchi shaxs sifatida emas, balki ta’lim-tarbiya jarayonining faol hamkori sifatida qarash zarur[13].

Hamkorlikning samaradorligi tomonlarning o‘zaro munosabatiga bog‘liq. Ota-onaning fikrini tinglash, uning tajribasini hurmat qilish, bolaning ijobiy tomonlarini ta’kidlash va qarorlarni birgalikda ishlab chiqish o‘zaro ishonchni kuchaytiradi. Maxsus pedagogika tadqiqotlarida ham oila bilan hamkorlik bolaga korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatishning zaruriy sharti sifatida qaraladi[14]. Shuningdek, ota-onaning ortiqcha g‘amxo‘rligi bolaning mustaqilligi va ijtimoiy kompetensiyalari rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun pedagog mustaqillikni bosqichma-bosqich shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar berishi muhim.

Pedagog esa bola maktabdagi ijtimoiy muhitining asosiy tashkilotchisidir. Uning inklyuziv kompetensiyasi, individual yondashuvi va sinfda psixologik xavfsiz, kamsitishdan xoli muhit yarata olishi o‘quvchining moslashuviga bevosita ta’sir qiladi[15]. Hamkorlikda o‘qitish, juftlikda va kichik guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar, jamoaviy loyihalar hamda sinfdan tashqari tadbirlar o‘quvchilarda yordam berish, kelishish, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun javobgarlikni his qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Ijtimoiy moslashuvni shakllantirishda bolaning kommunikativ kompetensiyalari alohida ahamiyatga ega. Suhbatdoshni tinglash, savol berish, javob qaytarish, o‘z ehtiyojini ifodalash, yordam so‘rash, his-tuyg‘ularini tushuntirish va boshqalarning hissiy holatini anglash ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishning asosiy shartlaridir. Pedagog bu ko‘nikmalarni dars jarayonining o‘zida rivojlantiradi, ota-onalar esa uy sharoitida kundalik suhbatlar, birgalikdagi faoliyat, oilaviy vazifalar va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish orqali mustahkamlaydi[16]. Maktabda o‘quvchiga mustaqil harakat qilish va fikr bildirish imkoniyati berilayotgan bo‘lsa, oilada ham shunday imkoniyat yaratilishi zarur: aks holda talablarning farqlanishi rivojlanishdagi izchillikni buzadi.

Bolaning o‘z-o‘zini baholashi va o‘ziga ishonchi ham moslashuvning muhim omilidir. Agar o‘quvchi doimiy ravishda kamchiliklari bilan taqqoslansa yoki muvaffaqiyatsizliklari ta’kidlanaversa, unda o‘ziga nisbatan salbiy munosabat shakllanishi mumkin. Shu sababli pedagog va ota-ona bolaning imkoniyatlariga mos real maqsadlar belgilashi, har bir kichik muvaffaqiyatni e’tirof etishi va ijobiy rag‘batlantirishdan foydalanishi lozim. Bu jarayon bolada “men ham uddalay olaman” degan ichki ishonchni shakllantirib, ijtimoiy vaziyatlarda faolroq harakat qilishi uchun psixologik asos bo‘ladi[17].

Inklyuziv muhitda kamsitish va ijtimoiy chetlatishning oldini olish ham hamkorlikning muhim yo‘nalishidir. O‘quvchilar o‘rtasidagi individual farqlarni tabiiy holat sifatida tushuntirish, o‘zaro hurmat va hamjihatlik qadriyatlarini shakllantirish sinfda ijobiy ijtimoiy muhit yaratadi. Ota-onalar ham farzandlariga insonlarning turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega ekanini tushuntirib, bag‘rikenglik va empatiyani rivojlantiradi. Bunday tarbiya nafaqat alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolaning, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy kompetensiyalarini

---

[13]Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion. 2002; UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All. — Paris: UNESCO, 2020.

[14]Назарова Н. М. Специальная педагогика. — Москва: Академия, 2008; Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. — Санкт-Петербург: Речь, 2003.

[15]Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. 2014.

[16]Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии… 2003; Vygotsky L. S. Mind in Society. 1978.

[17]Назарова Н. М. Специальная педагогика. 2008.

o‘stiradi; bu esa bolaning kamsitilmaslik va jamiyat hayotida teng ishtirok etish huquqlariga mos keladi[18].

Pedagog va ota-onalar hamkorligi bir martalik aloqa yoki faqat muammo yuzaga kelgandagi muloqot emas, balki uzluksiz, rejalashtirilgan va maqsadli jarayon bo‘lishi lozim. U beshta funksiyani bajaradi: diagnostik (bolaning ehtiyoj va rivojlanish xususiyatlarini aniqlash), maslahat (pedagog va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqish), tarbiyaviy (ijtimoiy xulq-atvorni shakllantirish), rivojlantiruvchi (kommunikativ, emotsional va ijtimoiy kompetensiyalarni o‘stirish) hamda profilaktik (moslashuvdagi ehtimoliy qiyinchiliklarning oldini olish) funksiyalar. Ularning uyg‘unligi hamkorlikning tizimli xarakterini belgilaydi.

Amaliy jihatdan hamkorlik “rejalashtirish — amalga oshirish — kuzatish — tahlil qilish — takomillashtirish” tamoyiliga asoslanishi kerak. Bunda, birinchidan, bolaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlari aniqlanadi; ikkinchidan, oila va maktab uchun qisqa va uzoq muddatli ijtimoiy rivojlanish maqsadlari belgilanadi; uchinchidan, faoliyatlar muvofiqlashtirilib, natijalar muntazam monitoring qilinadi. Samarali shakllar sifatida individual pedagogik maslahat, ota-onalar uchun seminar va amaliy mashg‘ulotlar, ochiq darslar, oilaviy va maktab tadbirlari hamda multidisiplinar hamkorlik (pedagog, ota-ona, psixolog va maxsus pedagog) qo‘llanadi[19]. Multidisiplinar yondashuv bolaning dars jarayonidagi xatti-harakati, uy sharoitidagi faoliyati, emotsional holati va ta’limiy ehtiyojlari haqida kengroq tasavvur beradi.

Ota-onalarni inklyuziv ta’limning mazmuni va maqsadlari haqida muntazam xabardor qilish ham zarur, chunki ularning inklyuziv ta’lim haqidagi tasavvuri farzandiga bo‘lgan munosabatini belgilaydi. Pedagoglar tomonidan tashkil etiladigan seminarlar, suhbatlar va amaliy mashg‘ulotlarda bolaning imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, mustaqillikni rivojlantirish, ijtimoiy muloqotni qo‘llab-quvvatlash va bola huquqlarini himoya qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilishi maqsadga muvofiq[20].

Hamkorlik samaradorligini faqat ota-onaning yig‘ilishlarda ishtiroki yoki muloqotlar soni bilan o‘lchab bo‘lmaydi. Asosiy mezon — uning bolaning rivojlanishiga ta’siri: tengdoshlari bilan muloqot darajasi, jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki, mustaqilligi, ijtimoiy qoidalarga rioya qilishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi. Pedagog va ota-ona fikrlari farq qilganda ham hamkorlikning markazida bolaning manfaati turishi, qarashlar real dalillar va rivojlanish dinamikasi asosida muvofiqlashtirilishi kerak[21].

XULOSA

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchining ijtimoiy moslashuvi faqat individual imkoniyatlari bilan emas, balki oila, maktab, pedagog va tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar sifati bilan ham belgilanadi. Pedagog va ota-onalar o‘rtasidagi tizimli, o‘zaro ishonchga asoslangan hamkorlik oila va maktab muhitining uzviyligini ta’minlab, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o‘quvchining muloqot ko‘nikmalari, mustaqilligi va o‘ziga ishonchini rivojlantiradi. Shu bois hamkorlikni yordamchi faoliyat emas, balki ta’lim-tarbiya jarayonining strategik tarkibiy qismi sifatida qarash lozim. Kelgusida pedagoglar uchun metodik qo‘llanmalar

---

[18]United Nations. Convention on the Rights of the Child. — New York: United Nations, 1989; “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-641-son.

[19]Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion. 2002; Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом. — Москва: Печатный двор, 1996.

[20]“Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-139-son; UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020.

[21]UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020.

ishlab chiqish, ota-onalarning inklyuziv pedagogik kompetensiyasini oshirish va ijtimoiy moslashuvni baholash mezonlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-139-son, 2008-yil 7-yanvar.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-641-son, 2020-yil 15-oktabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”: PQ-4860-son qaror, 2020-yil 13-oktabr.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida: PF-158-son Farmon, 2023-yil 11-sentabr.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston Respublikasining nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyaga qo‘shilishi haqida”: O‘RQ-695-son Qonun, 2021-yil 7-iyun.
8. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. — New York: United Nations, 2006.
9. United Nations. Convention on the Rights of the Child. — New York: United Nations, 1989.
10. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. — Paris: UNESCO, 2017.
11. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All. — Paris: UNESCO, 2020.
12. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. — Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2002.
13. Florian L. The SAGE Handbook of Special Education. — London: SAGE Publications, 2014.
14. Dyson A., Millward A. Schools and Special Needs: Issues of Innovation and Inclusion. — London: Paul Chapman Publishing, 2000.
15. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge: Harvard University Press, 1979.
16. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.
17. Лев Семенович Выготский. Основы дефектологии. — Москва: Педагогика, 1983.
18. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. — Санкт-Петербург: Речь, 2003.
19. Назарова Н. М. Специальная педагогика. — Москва: Академия, 2008.
20. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом. — Москва: Печатный двор, 1996.